

PSICHOSOCIALINIŲ KRIZIŲ PREVENCIJA LAISVĖS ATĖMIMO SĄLYGOMIS

Darius Avizienis

Glazgo miesto savivaldybė, Socialinio darbo departamentas, Pietinis padalinys,
187 Old Rutherglen Road, Glasgow G5 0RE, Jungtinė Karalystė
Telefonas +44 141 420 8165
Elektroninis paštas darius.avizienis@post.com

Pateikta 2005 m. sausio 29 d.

Parengta spausdinti 2005 m. balandžio 18 d.

Santrauka

Tyrimo, kuriuo grįstas straipsnis, tikslas – remiantis teorine modernizmo baze iširti subizoliacijos¹ poveikį nuteistųjų krizinei elgsenai pataisos namų uždaruose zonose.

Kelti uždaviniai: nustatyti subizoliuotų nuteistųjų psichosocialinių krizių indikatorius², atskleisti psichologinio skausmo³ poveikį subizoliuotų nuteistųjų krizinei elgsenai, įrodyti, kad pagrindinis subizoliuotų nuteistųjų poreikių tenkinimo kanalų blokatorius yra psichologinis skausmas, taip pat nustatyti galimybes valdyti krizinę elgseną.

Straipsnio autoriui suteiktas leidimas (Oksfordas, JAV, 2002) adaptuoti tanatologijos profesoriaus E. S. Shneidmano suicidologinio tyrimo metodą psichologinio skausmo poveikio subizoliuotų nuteistųjų krizinei elgsenai analizuoti.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad: 1) pagrindinė pirminė psichologinio skausmo priežastis – psichosocialinis konstruktas *gėda-pažeminimas*; 2) nepatenkintų poreikių kumuliacija išprovokuoja psichologinį skausmą, kuris, neatblokuojant poreikių tenkinimo kanalų⁴ nuo kenksmingų agentų, pats tampa blokatoriumi; 3) subizoliuotų nuteistųjų psichosocialines krizes galima įveikti šalinant psichologinį skausmą.

Straipsnyje pirmąkart apibendrintas psichosocialinių krizių valdymo institucionalizuotoje subizoliacijoje klausimas, pateiktas adaptuotas suicidologinio tyrimo metodas subizoliuotų nuteistųjų kontingentui socialinio darbo plotmėje, įrodant psichologinio skausmo destruktivų poveikį, įvestas alternatyvus vienetas krizinės elgsenos intensyvumui matuoti (*krizinės elgsenos balas – keb*).

Pagrindinės sąvokos: psichosocialinės krizės, subizoliacija, psichologinis skausmas, psichosocialinių krizių indikatoriai, krizinė elgsena.

Įžanga

Psichosocialinių krizių prevencija laisvės atėmimo įstaigose yra vienas pagrindinių priemonių užtikrinant izoliavimo subkultūros ir totalitarinės institucijos⁵ socialinės kontrolės mechanizmo pusiausvyrą. Žinoma, bet kokia prievartinė izoliacija asmenį veikia besąlygiškai destruktiviai, tad nuteistųjų destruktiviosios krizinės elgsenos korekcija laisvės atėmimo įstaigose tampa **esmine problema**. Lietuvoje laisvės atėmimo įstaigų subizoliacijos struktūrų krizių valdymo klausimas socialinio darbo požiūriu nenagrinėtas.

¹ Subizoliacija – tai antrinė izoliacija totalitarinės įstaigos vidinėje institucijoje (šiuo atveju tai – pataisos namų uždaroji zona, kurioje nuteistieji izoliuoti kamerose), tikslinga socialinė atskirtis, siekiant nubausti arba kontroliuoti.

² Veiksniai, leidžiantys jautimiškai suvokti, kad artėja stebimo asmens krizė (pvz.: sistemingas savęs žalojimas, po kurio kyla parasuicidas).

³ Psichologinis skausmas – tai asmenybės savijauta, dvasinė būseną. Tai dvasinė kančia, sielos kankynė. Psichologinis skausmas susijęs su sielvartu, nuoskauda, gėda, nelaimingumu. Šį skausmą sukelia perdėtai išgyvenama gėda, kaltė arba pažeminimas, vientvė, netektis, liūdesys, izoliacija, senatvės arba sunkios mirties baimė ar panašūs dalykai (Shneidman, 2002).

⁴ Poreikių tenkinimo kanalas – tai psichosocialinė erdvė tarp dviejų objektų, kurių vienas – individas, siekiantis patenkinti poreikį, o kitas – to individo conceptualizuotas poreikis.

⁵ Totalitarinė institucija gali būti apibūdinama kaip gyvenamoji ir darbo vieta, kurioje didelis skaičius tų pačių požymių individų, atskirtų nuo plačiosios visuomenės nustatytam laikui tarpui, kartu gyvena uždara, oficialiai administruotą gyvenimo ciklą (Goffman, 1961).

Skirtinguose pasaulio izoliacijos modeliuose taikoma ir skirtinga klientų krizinės elgsenos valdymo metodika, tačiau Lietuvos laisvės atėmimo institucijose yra susiklosčiusi specifinė situacija: į išlikusią postsovietinę įkalinimo ir pataisos įstaigų infrastruktūrą bei subkultūrinį paveldą drastiškai įsiveržė ir toliau veržiasi modernizmas, pašalinantis pereinamąjį transformacijos laikotarpį, todėl konkrečių psichosocialinių krizių prevencijos metodikų esamo laikotarpio pataisos įstaigoms nėra sukurta, o tai nulemia neefektyvų krizių valdymą institucionalizuotoje subizoliacijoje.

Tyrimo problema: nuteistųjų destruktvyios krizinės elgsenos korekcija laisvės atėmimo įstaigų antrinėse izoliavimo institucijose.

Tyrimo objektas: destruktvyi krizinė elgsena subizoliacijoje.

Nagrinėjami trys pagrindiniai žmogaus krizinės elgsenos elementai subizoliacinėje aplinkoje: psichosocialinių krizių indikatoriai, psichologinis skausmas ir subizoliuotų nuteistųjų psichosocialinių poreikių tenkinimas.

Tyrimo tikslas: ištirti institucionalizuotos subizoliacijos poveikį krizinei elgsenai.

Tyrimo reikšmė. Remiantis tyrimo rezultatais, ypač tiesinės regresijos lygtimi ir alternatyviuoju krizinės elgsenos intensyvumo matavimo vienetu (*keb*), galima numatyti subizoliuotų nuteistųjų krizinės elgsenos intensyvumą balais ir pagal tai numatyti psichologinio skausmo mažinimo būdus bei krizinės elgsenos prevencijos galimybes.

Šio tyrimo rezultatai taip pat gali padėti plačiau visuomenei keisti seną požiūrį į *nusikaltimą* ir *bausmę* bei atverti alternatyvas esamai izoliacijos ideologijai.

Straipsnyje pateikiami pagrindiniai teoriniai ir empiriniai teiginiai, atspindintys atlikto mokslinio tyrimo turinį.

Tyrimo metodologija

Tyrimui atlikti taikytas mišrus tipas (kokybinis ir kiekybinis) (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Tyrimo rezultatai

Etapas	Laikotarpis	Tyrimo tipas	Tiriamieji
I	1994–2004	kokybinis	visi subizoliuotieji
II	2002.11.05–2003.05.01	kokybinis	6 subizoliuotieji po vieną
III	2003.05.01–2003.05.10	kiekybinis	30 subizoliuotųjų

Darbą sudarė trys etapai, kuriuose taikyti longitudinalinis stebėjimas, probleminė mokslinės literatūros bei dokumentų analizė, sociologinė apklausa, individualių atvejų analizė, matematinė statistika. Taip pat taikyta trianguliacija.

Tyrimo dalyvavo Pravieniškių gydymo ir pataisos namų bei Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų subizoliuoti nuteistieji. Visuose tyrimo etapuose nuteistųjų pasiskirstymas kastomis yra „50 proc. ir 50 proc.“, t. y. vieną pusę tiriamųjų sudarė žemesniųjų, kitą pusę – aukštesniųjų kastų nuteistieji.

Kadangi tyrimų laukas buvo laisvės atėmimo vietoje (*in situ*), remtasi mokslininkų, tyrinijančių kalėjimų sistemą, metodika, ypač R. D. Kingo „dešimt panacėjų“, siekiant išvengti klaidų kalėjimų lauko tyrimuose (King, Wincup, 2000).

Duomenys apdoroti *MS Excel* ir *Statistica* programomis.

Tyrimo etapai:

- 1) psichosocialinių krizių indikatorių nustatymas;
- 2) psichologinio skausmo poveikio nuteistųjų krizinei elgsenai analizė;
- 3) pagrindinio subizoliuotų nuteistųjų poreikių tenkinimo kanalų blokatoriaus – psichologinio skausmo – verifikavimas.

Tyrimo plano apibūdinimas. Pirmajame etape duomenys buvo renkami pataisos namų drausminėse zonose beveik dešimtį metų taikant stebėjimo metodą bei pasitelkus dokumentus, kuriuose fiksuoti subizoliuotų nuteistųjų psichosocialinių krizių ir panašių negatyviųjų būsenų faktus, kai jau vizualiai pasireiškė psichosocialinių krizių indikatoriai. Duomenys analizuoti teoriškai, taikant interpretaciją. Antrajame etape adaptuotas „E. S. Shneidmano psichologinio skausmo tyrimas“¹ pataisos

¹ Tyrimas paremtas pagrindiniais keturiais komponentais: a) dabartinis tiriamojo psichologinis skausmas balais (nuo 1 iki 9); b) pateikto psichologinio skausmo pavyzdžio (moters sūnaus nužudymas nacių koncentracijos stovykloje) įvertinimas balais iš

namų drausminėje zonoje šešiams tikslingai atrinktiems vienutėse subizoliuotiems nuteistiesiems, taikant atvejų analizės metodą, prieš tai atlikus bandomąją tiriamų asmens bylų, ligos istorijų ir kitų dokumentų analizę. Duomenys analizuoti teoriškai, taikant interpretaciją. Trečiajame etape duomenys rinkti pataisos namų drausminėje zonoje vykdant subizoliuotų nuteistųjų sociologinę apklausą (anketavimas). Duomenys analizuoti statistiškai bei teoriškai, t. y. interpretuojant statistikos duomenis.

Atrankos procedūra imties charakteristikos tyrimo etapuose

Pirmasis etapas

Atrankos tipas: netikimybinis.

Būdas: tikslinis, t. y. suformuota subizoliuotų nuteistųjų grupė, kurios narių psichosocialinių krizių indikatorius jau galima matyti vizualiai.

Pagrindinė grupės savybė: tokia pati kaip ir visos populiacijos – subizoliuotieji nuteistieji, esantys psichosocialinės krizės būsenos ir kurių indikatoriai jau yra vizualiai matomi.

Teorinė populiacija: subizoliuoti vyrai nuteistieji, esantys psichosocialinės krizės būsenos.

Tikroji populiacija: subizoliuoti vyrai nuteistieji, kurių psichosocialinės krizės indikatorius jau galima vizualiai matyti.

Atrankos kontekstas: visi subizoliuoti nuteistieji, esantys psichosocialinės krizės būsenos, kurių indikatoriai tuo momentu jau matomi vizualiai.

Imtis: atrenkama pagal tiriamųjų nagrinėjamą požymį, t. y. jau vizualiai matomus indikatorius, pasireiškiančius ištikus psichosocialinių krizių būsenai.

Imties tūris: šimtaprocentinis – visi subizoliuotieji, tuo momentu esantys psichosocialinės krizės būsenos ir kurių indikatoriai jau matomi vizualiai.

Gauti apibendrinti duomenys taikomi populiacijai, esančiai socialinėje izoliacijoje ir paliestai psichosocialinių krizių.

Atrankos būdo motyvacija: pranašumas – tyrimo grupė suformuota atsižvelgiant į tyrimo tikslą; trūkumas – neįmanoma parengti konkretų tiriamųjų sąrašą, žemas reprezentatyvumas.

Antrasis etapas

Atrankos tipas: netikimybinis.

Būdas: tikslinis, t. y. suformuota nuteistųjų grupė, kurių nariai yra suicidogeniški (intensyvi krizinės elgsenos raiška).

Pagrindinė grupės savybė: suicidogeniški nuteistieji subizoliuoti po vieną.

Teorinė populiacija: subizoliuoti suicidogeniški nuteisti vyrai.

Tikroji populiacija: vienutėse subizoliuoti suicidogeniški nuteisti vyrai.

Atrankos kontekstas: visi vienutėse subizoliuoti nuteistieji.

Imtis: atrenkama pagal pagrindinį grupės nagrinėjamą požymį – suicidogeniškumą (krizinės elgsenos raiškos intensyvumą) ir subizoliaciją vienutėse.

Imties tūris: šimtaprocentinis – visi suicidogeniški nuteistieji, tuo momentu subizoliuoti vienutėse.

Gauti apibendrinti duomenys taikomi suicidogeniškai populiacijai, paliestai psichosocialinių krizių.

Atrankos būdo motyvacija: pranašumas – tyrimo grupė suformuota atsižvelgiant į tyrimo tikslą; trūkumas – neįmanoma sudaryti konkretų tiriamųjų sąrašą, žemas reprezentatyvumas.

Trečiasis etapas

Atrankos tipas: tikimybinis.

Būdas: paprastas atsitiktinis, t. y. tyrimo metu drausminėje zonoje esančių subizoliuotų nuteistųjų grupė, iš kurios atsitiktinai parinktas reikiamas tiriamos grupės narių skaičius.

Pagrindinė grupės savybė tokia pati kaip ir visos populiacijos – subizoliuotieji.

Teorinė populiacija: subizoliuoti nuteisti vyrai.

Tikroji populiacija: nuteisti vyrai, subizoliuoti kamerų tipo patalpose ir baudos izoliatoriuje.

Atrankos kontekstas: ne daugiau 120 subizoliuotų nuteistųjų¹.

Imtis: atrenkama pagal pagrindinį tiriamųjų požymį, t. y. subizoliaciją.

Imties tūris: 30 tiriamųjų².

tiriamojo pozicijos; c) tiriamojo gyvenime patirto didžiausio psichologinio skausmo įvertinimas balais atskaitos tašku imant minėtą moters pavyzdį; d) tiriamojo didžiausio gyvenimo psichologinio skausmo susiejimas su neigiamais jausmais ir tuometiniais poreikiais.

¹ Tiek vietų buvo drausminės zonos kameroje.

² Mažesnis imties tūris trukdytų tyrimo rezultatus apdoroti statistiniais būdais, didesnis pareikalautų daug laiko ir lėšų, nes tyrimo aplinka yra išskirtinai specifinė.

Gauti duomenys apibendrinami: populiacijai, paliestai socialinės izoliacijos ir psichosocialinių krizių.

Atrankos būdo motyvacija: pranašumas – turimas visos populiacijos sąrašas; trūkumas – kadangi subizoliacija dauguma atvejų yra prievartinė, grupė bus nehomogeniška kai kurių savybių atžvilgiu (nuteistųjų amžius, tautybė ir pan.) bei turės eksperimentui būdingų bruožų (nenatūralumas ir pan.).

Duomenų rinkimo metodas:

- 1) pirmajame etape: dokumentų analizė, dalyvavimas aplinkoje ir stebėjimas dalyvaujant;
- 2) antrajame etape: dokumentų analizė, interviu, anketavimas;
- 3) trečiajame etape: sociologinė apklausa.

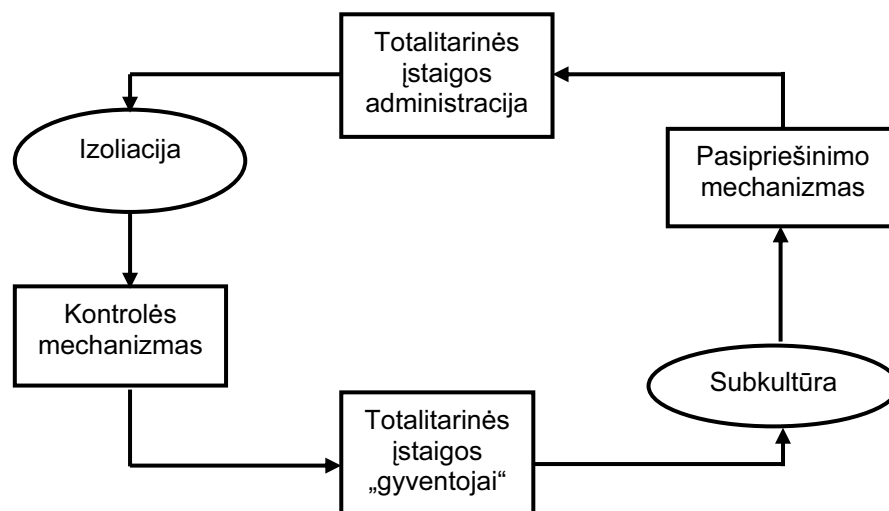
Duomenų rinkimo instrumentas:

- 1) pirmajame etape: tyrinėtojas;
- 2) antrajame etape: tyrinėtojas, anketa;
- 3) trečiajame etape: anketa.

„Zonos“ subkultūra

Lietuvos laisvės atėmimo vietų ideologija priskirtina klasikinei izoliacijos ideologijai, kai socialinės kontrolės mechanizmas transformuoja nuteistojo asmens tapatumą į beasmenį individą, turintį socialinį individo apvalkalą. Laisvės atėmimo įstaigose veikiantys socialinės kontrolės mechanizmai remiasi totalitarine ideologija ir nuteistųjų elgesį transformuoja destruktivia kryptimi. Izoliacija yra prievartinė, todėl subkultūrinio sociumo jėgos sukuria stiprius ryšius ir naujas socialines izoliuotųjų grupes (klikos, kastos, kriminalinės moralės kodeksas) – taip priešinamasi visapusiškai kontrolei, mokomasi išlikti, prisitaikyti, tačiau kartu žeidžiamas nuteistojo psichosocialinis stabilumas.

Kuo labiau stiprinamas laisvės atėmimo institucijos socialinės kontrolės mechanizmas izoliacijos elementais ir metodais, tuo labiau stiprėja pasipriešinimas šiai kontrolei subkultūros elementais ir metodais: formuojasi ydingas uždaras ratas (žr. 1 pav.).

1 pav. Pasipriešinimo socialinei kontrolei mechanizmas

Totalitarinės institucijos administracija jaučia „gyventojų“ pasipriešinimą, mato subkultūros apraiškas ir tai suvokia kaip grėsmę savo saugumui, o pastarasis įprastai stiprinamas didinant ir stiprinant kontrolės mechanizmą, gausinant gynybos priemones, formuojant puolimo strategijas. Savo ruožtu totalitarinės įstaigos „gyventojai“ automatiškai ir nesąmoningai puola gelbėti savo asmens tapatumą ir vientisumą kurdami subkultūrinės naujoves, nukreiptas prieš „agresorių“.

Subkultūros intelektualinį pavidalą formuoja nuteistieji, o ne juos supanti ideologijos sistema (laisvės atėmimo vieta), ir bendraminčiai tampa visi be išimties: kas nepaklūsta, tą palaužia tam tikras „nuteistųjų socialinės kontrolės submechanizmas“.

Modernybė institucionalizuotą subizoliaciją pavertė eksperimentine klinika. Uždaroje zonoje tam, kad atliktų bausmę, subizoliuotų nuteistųjų kūnai griežtai nustatytam laikotarpiui laikomi taip, kad yra beveik stacionarios būsenos, o rutina, kuri pataisos namų gyvenamojoje zonoje (toliau – „zonoje“) leisdavo užmiršti egzistencinį nerimą, čia pašalinta. Rutinos nebuvimas subizoliacijoje – sudėtinė bausmės dalis, neišvengiama šalinant ontologinį saugumą¹. Kita vertus, subizoliacija, nors ir pašalina „zonos“ rutiną, iškart sukuria savąją (griežtai reglamentuota dienvietė), ir jeigu nuteistasis greitai prisitaiko prie naujos tvarkos, jam nereikia pereiti skausmingo naujos rutinos „kūrimo kelio“, jo asmenybės vientisumui nebūdingi didesni destruktivūs pokyčiai.

Pasak A. Giddenso (2000), pažeidus individo apsauginį kokoną², gali kilti egzistencinės krizės, todėl nuteistieji pradeda transformuoti savo asmens tapatumą subizoliacijoje, kad susikurtų pakaitalą buvusiam „zonos“ rutinai ir išvengtų egzistencinių dilemų. Nuteistojo apsauginio kokono plyšimas – gana dažnas reiškinys. Vienatvė subizoliacijoje žmogų padaro labai pažeidžiamą, ypač tada, kai asmuo nebuvo susidūręs su egzistencine vienatve. Moderni subizoliacija bausdama žeidžia asmens vientisumą ir tapatumą, taip provokuodama asmenybės transformaciją dažniausiai destruktivia kryptimi.

Individas į savo erdvę ima integruoti naujus subkultūrinius gynybinius konstruktus: neįprastus ritualus (kraujo ritualai, savęs žalojimas), negatyviąsias būsenas (narkotinis apsvaigimas, badavimas), neįprastą elgesį (homoseksualūs santykiai, grupinė agresija). Kuo subizoliacija ilgesnė, tuo didesnė grėsmė ekstremaliam gynybiškumui tapti patologiniu, ir tik nuo nuteistojo savikontrolės subizoliacijoje priklauso jo paties saugumas: jei asmuo sugeba imituoti ankstesnę ikisubizoliacinę rutiną, taip sustabdymas apsauginio kokono plyšimą, jis galbūt išvengs destruktivių subizoliacijos padarinių.

E. Durkheimas (2002) teigia, kad kuo visuomenė sutelktesnė, tuo ji geriau sugeba individus padaryti labiau priklausomus nuo savęs. Tai pasireiškia ir pataisos namų „zonoje“, kurioje nuteistieji visą parą bendrauja tarpusavyje, maža klinikinės raiškos psichosocialinių krizių atvejų, ypač savižudybių, nes integracija savo kastos, savo klikos ar „valdančiųjų-pavaldinių“ plotmėje yra gana didelė, be to, griežtas subkultūrinis hierarchiškumas įpareigoja individus tapti atsakingais už savo subkultūrinį darinį. Uždaroje zonoje, kurioje nuteistasis subizoliuotas ilgam laikotarpiui, ypač vienas kameroje, subkultūrinio sutelktumo poveikis nyksta ir individas atsiduria akistatoje pats su savimi: iki šiol puikiai funkcionavęs jo psichosociumas sutrinka, o vėliau vystosi asmenybės krizės.

Nors pataisos namų „zonose“ nuteistųjų sociumas yra stipriai integruotas, nepaisant to, pasitaiko savižudybių. E. Durkheimas (2002) teigia, kad menką individo vaidmenį kolektyvo gyvenime lemia tai, kad grupė jį visiškai absorbuoja, ir kaip tik dėl to ji yra labai integruota. Kai grupė sudaro kompaktišką vienalytę visumą, atskirų jos narių gyvenimas negali būti kuo nors savitas. Tai ypač būdinga „nuskriaustųjų“³ kastai – būdamas ir taip atstumtas ir nereikšmingas, nuteistasis stipriai integruotame subkultūriniame sociume tampa „absoliučiu nuliu“: kelias suicidui atvertas. Pasak E. Durkheimo (2002), ne tik kraštutinis individualizmas priveda žmogų prie savižudybės, bet ir nepakankamas individualumo išsiskleidimas sukelia tuos pačius padarinius; kai žmogus yra atitrūkęs nuo visuomenės, jis nesunkiai ryžtasi savižudybei, tačiau jis taip pat lengvai tai padaro būdamas pernelyg integruotas. Šis procesas pasireiškia ir totalitarinių įstaigų subkultūrose.

J. Gilliganas (2002) teigia, kad labiausiai smurtiniu elgesiu pasižymi kultūros, kurių vertybių sistemos, bendravimo įpročiai bei pagrindiniai institutai paverčia jų narius ypač jautriais gėdos ir pažeminimo jausmams, provokuoja juos ir nepadaeda ugdyti priešingų jausmų, kurie slopintų smurto instinktą, tokių kaip kaltė bei sąžinės graužimas dėl kitam padarytos skriaudos; kita vertus, nemažai įrodymų patvirtina, kad kultūros, besielgiančios priešingai, nors ir pasižymi mažiausiu tarpasmeniniu ir kolektyviniu smurtu, kenčia nuo kito kraštutinumo: perdėto kaltės jausmo, nuodėmės ir atsakomybės jausmo su polinkiu į depresiją, mazochizmą, kančias bei savižudybes, t. y. smurtą savo atžvilgiu. Šias kultūras J. Gilliganas (2002) įvardija *gėdos* ir *kaltės* kultūromis.

Pataisos namuose taip pat egzistuoja *gėdos* ir *kaltės* kultūros, tačiau subkultūrinio sociumo mechanizmas šiuos elementus paverčia kur kas sudėtingesniais. Remiantis šių kultūrų apibūdinimu atrodo, kad jos abi tam tikromis proporcijomis turėtų egzistuoti ir „zonoje“, ir uždaroje zonoje, tačiau taip nėra. „Zona“ – tai *gėdos* kultūros arealas, o uždaroji zona – *kaltės*. „Zonos“ subkultūrinė hierarchija bei

¹ Ontologinis saugumas (angl. *ontological security*) – įvykių tęstinumo ir tvarkos jausmas, apimantis ne tik individo jusliškai suvokiamą aplinką (Giddens, 2000).

² Apsauginis kokonas (angl. *protective cocoon*) – gynybinė apsauga, atrenkanti potencialius iš išorės pasaulio užgriūvančius pavojus, o jos psichologinis pagrindas yra pamatinis pasitikėjimas (Giddens, 2000).

³ Nuskriaustasis, arba „gaidys“ (žarg.) (обиженный, arba „петух“ (rus. žarg.)), žemiausios kastos nuteistasis. Juo tampama atsižvelgiant į padarytą nusikaltimą, socialinį statusą, mentalitetą ir kitus veiksnius.

kriminalinės moralės kodeksas jautriais gėdos ir pažeminimo jausmams paverčia labiausiai ir nuolat išnaudojamus žemiausios kastos nuteistuosius, kurie automatiškai tampa agresyviausia sociumo dalimi, bet tai nereiškia, kad jie savo agresiją reiškia aukštesnės kastos atstovų atžvilgiu. „Nuskriaustieji“ dažniausiai smurtauja savo kastoje. Aukštesnės kastos nuteistieji mažiau jautrūs gėdai ir pažeminimui, nes šiems jausmams veikti kelią užkerta hierarchinė sistema (mažai išorinių priežasčių jaustis sugėdintam ir pažemintam), tačiau pasitaiko atveju, kai kyla klikų konfliktai, kai pažeidžiama grupuotės ar individo savigarba (anot J. Gilligano (2002), gėdytis – tai suvokti save kaip negerbiamą, o tiesiausiai ir greičiausiai priversti kitus tave gerbti – tai priversti juos bijoti tavęs). Tada kriminalinės moralės kodeksas įpareigoja sąskaitas tarpusavyje suvedinėti smurtu.

Uždaroje zonoje subizoliuoti nuteistieji, ypač ilgam laikui ir po vieną kameroje, praranda „durkheimiškosios“ kolektyvinės būsenos pojūtį, jiems laipsniškai nustoja galiojęs kriminalinės moralės kodeksas, o kastų hierarchija beveik uždaroje subizoliacijos sistemoje praranda savo apsauginę galią kaltės jausmo atžvilgiu: „įsijungia“ sąžinės mechanizmas. Laikui bėgant, kaltės, nuodėmės bei atsakomybės jausmai pažadina egzistencinį nerimą, pasireiškia ontologinis nesaugumas, nuteistieji serga depresija, patenka į psichosocialinių krizių būsenas su palengva išsivystančia autoagresija.

J. Gilliganas (2002) teigia, kad gėdos jausmas labiausiai skatina norą jo atsikratyti, nes tai labai skausmingas išgyvenimas. Kadangi gėdos priežastimi laikomi kiti žmonės, geriausiai jos atsikratyti juos pašalinant. Kaltės jausmas taip pat atitinkamai sukelia norą jo atsikratyti, nes tai taip pat labai skausmingas išgyvenimas. Kadangi šis jausmas kyla iš paties žmogaus, vienintelis būdas jį pašalinti – pasišalinti pačiam (nusižudyti, provokuoti mirtį ar pasyviai paklusti jai). „Zonoje“ dažnesnė agresija kito asmens atžvilgiu, o subizoliacijoje, kur nuteistieji dažniausiai yra akistatoje su savimi, – autoagresija.

Remiantis E. Durkheimo (2002) ir J. Gilligano (2002) samprotavimais apie visuomenę ir kultūrą, pataisos namų subkultūrinis sociumas skirstomas į:

- 1) hipointegruotą mikrovisuomenę, iš kurios pašalintos kolektyvinės apraiškos ir reiškiasi egoistinio pobūdžio smurtas (autoagresija) kaip *kaltės* kultūros rezultatas – uždaroji zona (institucionalizuota subizoliacija);
- 2) hiperintegruotą mikrovisuomenę, iš kurios pašalintos individualistinės apraiškos ir reiškiasi altruistinio pobūdžio smurtas (dažniausiai – agresija kito asmens atžvilgiu, tačiau pasitaiko ir altruistinė autoagresija), kaip *gėdos* kultūros rezultatas – gyvenamoji zona.

Pagrindiniai tiriamųjų pataisos namų izoliacijos subkultūros bruožai yra: 1) santykinė nuteistųjų socialinė nelygybė, išprovokuojanti gėdos jausmą, kuris laiduoja polimorfinę agresiją; 2) modernybės sutrikdytas nuteistojo asmens tapatumas, kryptantis destrukcijos link ir 3) griežta nuteistųjų mikrovisuomenių hipointegracija ir hiperintegracija.

Neprievartiniai socialinės kontrolės būdai nuteistųjų subkultūrose nėra populiarūs. Pagrindiniai subkultūrinio kontrolės mechanizmo elementai yra gėda ir pažeminimas: nuteistajam leidžiama ir toliau būti sociumo nariu, tačiau griežtai nustatyta, kokius veiksmus jis gali ir kokių negali atlikti.

Pagrindiniai psichosocialinių krizių požymiai ir priežastys

Oficialusis socialinės kontrolės mechanizmas subizoliacijoje grįstas išskirtinai bausme: erdvės išskaidymas ir nuteistojo tapatybės transformavimas nukreiptas į bausmės atlikimą. Tai archaiškas modelis, stabdantis efektyvų nuteistųjų asmens krizių valdymą.

Pagrindinės psichosocialinių krizių priežastys subizoliacijoje yra: pasitikėjimo savimi praradimas; nerimas ir baimė, susijusi su „išėjimu į laisvę“; gelbėjimasis nuo socialinės atskirties; psichosocialinių poreikių frustracija; liga ar negalia; socioekonominės problemos; pavojus sveikatai bei gyvybei tarpasmeniniuose bei tarpgrupiniuose nuteistųjų santykiuose; gyvenimo tikslo nebuvimas; stigmatizavimas; sudėtingos egzistencinės sąlygos; destruktiviai asmenybę veikianti uždarosios zonos aplinka. Pagrindinės psichosocialinės krizės – pažeistas tapatumas; polimorfinis stresas; depresija; psichologinis skausmas; negatyviosios būsenos; „situacijos nevaldymas“. Pagrindiniai psichosocialinių krizių padariniai: fizinės (polimorfinė agresija, kūno funkcijų sutrikimai); psichinės ir emocinės (polimorfinė agresija, psichiniai sutrikimai, emociniai ir elgesio sutrikimai, suvokimo sutrikimai); socialinės (bendravimo vengimas, sociopatiškumas, antisocialaus elgesio modelio susiformavimas). Dažniausia subizoliuotų nuteistųjų psichosocialinių krizių priežastis yra psichologinis skausmas kaip psichosocialinė būseną, per asmens dvasines kančias parodanti užblokuotus poreikių tenkinimo kanalą, taip pat psichologinis skausmas – nepatenkintų poreikių kumuliacijos aukščiausio intensyvumo rezultatas (pvz.: ilgą laiką suvaržius nuteistojo kūno judėjimo laisvę (fiziologinis poreikis), stiprėja dvasinės kančios, o nešalinant šio trukdžio, vystosi asmenybės krizė). Dažniausiai psichosocialinių krizių katalizatoriumi tampa trijų pagrindinių nepatenkintų poreikių – priklausomybės bei meilės, pagarbos ir pažintinio supratimo – kumuliacija.

Prieš visas psichosocialines krizes reiškiasi indikatoriai, įspėjantys apie artėjančią krizę. Indikatoriai suskirstyti į latentinius (kraujo ritualai, simbolizmas¹), ankstyvosios stadijos (savęs žalojimas, kvazisuicidas²) ir klinikinės stadijos (parasuicidas). Siekiant išsiaiškinti psichosocialinių krizių raiškos prevencinius aspektus, atkreiptas dėmesys tik į ankstyvosios stadijos bei klinikinės stadijos indikatorius. Jie suklasifikuoti į dvi grupes: 1) individo savimodifikacija: negatyviosios būsenos, elgsenos pokyčiai ir 2) aplinkos modifikacija: agresija į aplinką, agresija kito asmens atžvilgiu. Daugiausia dėmesio skirta dažniausiai pasitaikančiam indikatoriumi – polimorfinei agresijai ir trimis pagrindiniams jos elementams: autoagresijai, agresijai kito asmens atžvilgiu ir agresijai į aplinką. Polimorfinės agresijos, kaip indikatoriaus, subizoliacijoje prigimtis yra socialinė – protestas prieš negalėjamą patenkinti poreikių.

Autoagresija. Savęs žalojimas traktuojamas ir kaip kūno būseną, ir kaip elgseną, tačiau subizoliacijoje dažniau pasitaiko savęs žalojimas kaip elgsenos pokytis. Dažniausiai tai sąmoningas, tyčinis dilbių perpjovimas aštriu daiktu, siekiant įbauginti kraujo vaizdu ir pasiekti egoistinių tikslų. Nesąmoningai nuteistasis, žalodamas save, siekia kito savojo Aš vaizdo, kad jį mylėtų, kad pasipriešintų grasinimams ir atsilaukėtų prieš sunkius išbandymus – tai liudija nuteistojo poreikį juo rūpintis, poreikį meilės ir globos.

Kvazisuicidų, kaip kraštutinės manipuliacijos, nuteistieji griebiasi tada, kai kitomis priemonėmis jie negali patenkinti savo poreikių. Beveik visi kvazisuicidų atvejai užfiksuoti dienos metu (6–22 val.), kai įstaigos personalas turi daugiau galimybių greitai pastebėti įvykį.

Parasuicidų (nemirtinų bandymų nusižudyti) atvejai gan reti, nes šie aktai – tai realios suicidinės situacijos, liudijančios rimtą apsisprendimą nusižudyti. Norint parasuicidus kategorizuoti kaip psichosocialinių krizių indikatorius, jie, atsižvelgiant į priežastis, suskirstyti į: 1) indikatorius, pranešančius apie ankstyvą psichosocialinės krizės raišką; 2) indikatorius, pranešančius apie klinikinę psichosocialinės krizės raišką, ir 3) psichosocialinės krizės būseną, t. y. sąlyginis indikatorius. Pagal savo priežastis parasuicidai sugrupuoti į: 1) individui netikėtus („neapskaičiuotas“ savęs žalojimas, pvz.: per daug perpjautos venos → nukraujavimas → kieno nors nutraukta sąmoninga mirtina baigtis); 2) individo lauktus („apskaičiuotas“ savęs žalojimas ar kvazisuicidas, pvz.: perpjautos venos tikrai žinant, kad kas nors nutrauks letalinę išėitį); 3) individui nereikšmingus (dėl nuo individo nepriklausančių aplinkybių išvengtas suicidas). Dauguma parasuicidų užfiksuota nakties metu (22–6 val.), vadinasi, nuteistieji buvo rimtai apsisprendę nusižudyti – jiems nerūpėjo, ar įvykį pastebės įstaigos personalas.

Agresija kito asmens atžvilgiu. Tai vienas kraštutinių būdų patraukti įstaigos administracijos atstovų ar kitų nuteistųjų dėmesį: pagarbos poreikis, neįmanomas patenkinti taikiu būdu, tenkinamas smurtu. Šis indikatorius suskirstytas į: 1) psichologinę agresiją (tyčiojimas, šantažas, „spaudimas“); 2) fizinę agresiją (mušimas, žalojimas) ir 3) lytinę agresiją (homoseksuali prievarta). Ypač specifinis indikatorius yra lytinė agresija. Vyraujanti nuomonė, kad nuteistieji vyrai prievartauja kitus nuteistuosius dėl simbolinės reikšmės prievartaujamuosius paversti moterimis, taip įrodant prievartaujančiųjų vyriškumą, yra teisinga, bet neišsami. Laisvės atėmimo vietų subkultūra pernelyg eskaluoja homofobiškumą, sukeldama nuteistajam psichosocialinės krizės būseną: taip nustatoma homofobija kaip asmenybės krizė. Trumpiausias kelias nuteistajam įrodyti, kad nėra homoseksualus, yra žudyti vyrus ir prievartauti moteris, tačiau subizoliacijoje visiškai pašalinta galimybė patenkinti lytinį poreikį su moterimis, todėl subkultūrinė nuteistojo logika situaciją transformuoja: kitus nuteistuosius (dažniausiai „nuskriaustųjų“ kastos) simboliškai paversti moterimis ir prievartauti.

Agresija į aplinką. Modifikuodamas aplinką nuteistasis siekia transformuoti fizinę subizoliaciją norima linkme ir patenkinti du pagrindinius poreikius: 1) prisitaikyti prie aplinkos, drąsinti save ir išverti subizoliavimo laikotarpį; 2) išvengti artėjančios psichosocialinės krizės klinikinės raiškos, apie tai įspėjant aplinkinius visais įmanomais būdais. Agresijos į aplinką indikatoriams priskiriamas kameros inventorius laužymas, durų daužymas, rėkimas. Ankstyva indikatorių raiška liudija jau besikumuliuojančius nepatenkintus nuteistųjų poreikius, tad indikatorių nustatymas ankstyvoje stadijoje leidžia numatyti nuteistųjų psichosocialines krizes. Subizoliuotieji į psichosocialinės krizės būseną patenka per trumpą laiką, vadinasi, tai nulemia nepatenkintų poreikių kumuliacija ir jos padarinys – psichologinis skausmas kaip poreikių tenkinimo kanalų blokatorius. Subizoliuotus nuteistuosius vienijantis požymis yra skirtingo intensyvumo psichologinis skausmas, iš esmės nulemiantis poreikių tenkinimą bei destruktvyviai modeliujantis krizinę elgseną.

¹ Sapnai, piešiniai, išraižyta ant kameros sienų ornamentika, tatuiruotės.

² Kvazisuicidas – tai *piktybiškas* ir *sisteminis* veiksmas (aktas), neturintis mirtinų padarinių, kai asmuo tyčia atlieka tokį neįprastą veiksmą, kad be kitų asmenų intervencijos toks elgesys gali tapti savęs žalojimo priežastimi, kuriuo siekiama pokyčių, trokštamų per tikrus ar laukiamus fizinius padarinius. Terminas taikomas norint pabrėžti piktybinį suicido akto imitavimą.

Norint patvirtinti nuteistųjų poreikių tenkinimo kanalų pagrindinį blokatorių (psichologinį skausmą), buvo atlikta sociologinė nuteistųjų apklausa ir atlikta jų poreikių tenkinimo analizė subizoliacijoje. Nustatyta, kad nuteistųjų psichosocialinė aplinka buvo nesveika ir ji galėjo daryti įtaką subizoliuotų individų krizinei elgsenai. Pagrindiniai kenksmingi subizoliacinės aplinkos veiksniai yra: 1) ilga subizoliacijos trukmė; 2) daugkartinė subizoliacija; 3) mišri subizoliacija (kai padarę lengvą pažeidimą nuteistieji kameroje laikomi kartu su padariusiais sunkų); 4) progresuojanti subizoliacija (kai atliekant nuobaudą subizoliacijoje, padaromas naujas drausminis nusižengimas ir nuteistasis gauna papildomą subizoliacinę nuobaudą). Šie veiksniai nulemia nuteistųjų darnaus poreikių tenkinimo disfunkciją – kenksmingi poreikiai įsivyrėja kaip norma (pvz.: priklausomybė nuo narkotinių medžiagų).

Subizoliacinės aplinkos poveikis nuteistųjų krizinei elgsenai

Kokybinį tyrimą sudarė du etapai: 1) stebėjimas keleto laisvės atėmimo vietų uždarsiose zonos beveik dešimtį metų, pasitelkiant dokumentus, kuriuose užfiksuoti subizoliuoti nuteistųjų psichosocialinių krizių ir panašių negatyviųjų būsenų faktai (vizualiai pasireiškiantys psichosocialinių krizių indikatoriai); 2) E. S. Shneidmano „Psichologinio skausmo tyrimo“ adaptavimas vienu pataiso namų uždarnosios zonos šešiams tikslingai atrinktiems vienutėse subizoliuotiems nuteistiesiems taikant atvejų analizės metodą, prieš tai atlikus bandomąją tiriamųjų asmens bylą, ligos istoriją ir kitų dokumentų analizę.

Negatyviosios būsenos dauguma atvejų subizoliuotiems nuteistiesiems sukelia arba gilina jau esamas psichosocialines krizes. Kadangi poreikiai priklauso nuo gyvenimo situacijos, subizoliacijoje jie tampa adekvačiais negatyviosioms būsenoms. Kai individo negatyvi būsena būna iš pradžių, jis dar mėgina sutelkti aplink save sveiką aplinką (darnaus poreikių tenkinimo siekimas), o kai negatyvioji būsena apima didesnę dalį vidinių asmens „zonų“, atsakingų už pozityvią motyvaciją, pasireiškia darnaus poreikių tenkinimo disfunkcija – ima vyrėti kenksmingieji poreikiai. Daug ką lemia subizoliuoto nuteistojo santykiai su artimaisiais. Jei jis palaiko nors minimalius ryšius, jo imunitetas negatyviosioms būsenoms yra atsparesnis, jis nesijaučia vienišas ir nereikalingas (saugumo poreikio tenkinimas), jo psichologinio skausmo tolerancija yra didesnė, jam pavyksta lengviau išverti subizoliaciją tam tikrais laikotarpiais (švenčių metu, kai nereikalingumo jausmas ypač sustiprėja). Negatyviausias būsenas iš esmės sukelia subizoliacinis veiksnys, t. y. institucinė aplinka, tad norint nors minimaliai reguliuoti nuteistųjų poreikius, uždarnosios zonos aplinką būtina pripildyti pozityviais psichosocialinės sveikatos veiksniais.

Siekiant išsiaiškinti subizoliacinio veiksnio (subizoliacinės aplinkos) įtaką nuteistųjų krizinei elgsenai per nepatenkintus poreikius, buvo atlikta paprastoji tiesinė teigiama regresijos analizė. Esminis subizoliacijos požymis – jos trukmė laiko atžvilgiu, todėl nepriklausomu kintamuoju (x) buvo parinkta subizoliacijos trukmė paromis. Priklausomas kintamasis (y) – krizinė elgsena – privalėjo būti transformuotas iš kokybinio į kiekybinį, todėl anketos klausimynu užfiksuoti nuteistojo destruktivūs faktai (negatyviosios būsenos, polimorfinės agresijos, patologiniai pokyčiai), ekvivalentiškai prilyginti intensyvumo vienetams – krizinės elgsenos balams (keb), kai 1 keb = 1 destruktivus faktas.

Statistinė subizoliacijos trukmės ir krizinės elgsenos intensyvumo priklausomybė buvo atliekama norint įrodyti, kad šiuos kintamuosius galėjo sieti tiesinė priklausomybė. Tai buvo atlikta pasitelkus sklaidos diagramą, kuri leido vizualiai parinkti geriausiai tinkantį regresinį modelį. Matematiškai dažniausiai tam taikomas mažiausiųjų kvadratų metodas, leidžiantis iš visų galimų tiesių rasti tokią, kuri nutolusi nuo tyrimo duomenų mažiausiai, t. y. minimizuojama atstumų tarp tiesės ir duomenų kvadratų suma (Sakalauskas, 2003).

Gauta tiesinės regresijos lygtis $y = 10,283 - 0,012 \times x$ gali būti naudojama tam tikro subizoliavimo laikotarpio nuteistojo krizinės elgsenos intensyvumui numatyti, pavyzdžiui, esant 126 parų subizoliacijos trukmei (tirtų nuteistųjų subizoliavimo trukmės vidurkis), labiausiai tikėtina, kad N nuteistojo krizines elgsenos intensyvumas bus:

$$y = 10,283 - 0,012 \times 126 = 8,771 \approx 9 \text{ keb.}$$

Norint sužinoti, ar turima regresinė kreivė gerai atitinka tyrimo duomenis, paskaičiuotas determinacijos koeficientas (r^2). Kuo r^2 arčiau 1, tuo regresinė kreivė geriau atitinka tyrimo duomenis. Šiame tyrimo etape $r^2 = 0,122$, vadinasi, tik 12,2 proc. nuteistųjų krizinės elgsenos intensyvumo buvo galima paaiškinti subizoliacijos trukmės įtaka.

Siekiant išsiaiškinti subizoliacijos trukmės ir nuteistųjų krizinės elgsenos intensyvumo priklausomybės stiprumą, buvo paskaičiuotas koreliacijos koeficientas (r). Nulinės arba labai mažos r vertės

rodys silpnus ryšius, o vertės, artimos +1 arba -1, rodys stiprius ryšius (Kardelis, 2002). Šiame tyrimo etape $r = 0,36$, vadinasi, tiesinis subizoliacijos trukmės ir nuteistųjų krizinės elgsenos ryšys buvo nedidelis, tačiau tai nereiškia, kad negalėjo būti stipraus netiesinio šių kintamųjų ryšio.

Remiantis r rezultatu, suabejota tiesinės regresijos taikymu šiam tyrimo etapui, todėl reikėjo nustatyti tyrimo duomenų nukrypimą nuo regresinės kreivės, t. y. standartinę įverčio klaidą (Se – *standart error of estimate*). Mažos Se reikšmės rodo nedidelį nuokrypį, o didelės reikšmės liudija didelę variaciją nuo regresinės kreivės. Šiame tyrimo etape $Se = 2,0041$, vadinasi, nuokrypis nėra didelis, todėl pagrįsti, kad krizinės elgsenos intensyvumą tikslinga numatyti tiesine regresija, o ne minėto kintamojo vidurkiu, subizoliacijos trukmės ir krizinės elgsenos intensyvumo ryšys buvo patikrintas nuline hipoteze: $H^0 : \beta^1 = 0$, t. y. koeficientas prie x regresinėje lygtyje nulinis. Alternatyvioji hipotezė $H^a : \beta^1 \neq 0$ reiškia x ir y priklausomybės egzistavimą.

Statistica tikimybių skaičiavimo moduliui gauta, kad pirmosios rūšies klaidos tikimybė (tikimybė padaryti klaidą atmetus nulinę hipotezę) $p = 0,06$, vadinasi, $\beta^1 \neq 0$, t. y. subizoliacijos trukmė daro įtaką nuteistųjų krizinės elgsenos intensyvumui, kurį numatyti geriausia regresine lygtimi.

Remiantis šiais duomenimis, buvo prieita prie išvados, kad subizoliacinis veiksnys (subizoliacinė aplinka) daro įtaką nuteistųjų krizinei elgsenai per nepatenkintų poreikių kumuliaciją, o nuteistųjų asmeninis veiksnys (individualūs elementai) krizinei elgsenai lemiamos reikšmės neturėjo, vadinasi, psichologinio skausmo priežastinė prigimtis kilo iš institucionalizuotos subizoliacijos.

Šie duomenys leidžia patvirtinti psichologinį skausmą kaip pagrindinį subizoliuotų nuteistųjų poreikių tenkinimo kanalų blokatorių, o tai reiškia, kad esamo subizoliacijos modelio aplinka nuteistųjų elgseną kreipia destruktiviai kryptimi.

Autoagresija yra dažniausiai pasitaikantis indikatorius todėl, kad:

- 1) jis gali būti manipuliatyvus: nuteistasis gali egoistiškai siekti poreikių patenkinimo, imituodamas suicido aktą. Tačiau tai nereiškia, kad šis indikatorius yra simuliakras – tai taip pat poreikių nepatenkinimo raiška, ateityje turinti šimtaprocentines galimybes peraugti į rimtą asmenybės krizę, o daugkartinė manipuliacija autoagresija – tai dar vienas kelias į psichosocialinę krizę;
- 2) šis indikatorius daro stiprų emocinį poveikį įstaigos personalui, nes raiška ypač nukreipta į išorę (bėgantis kraujas, duriantys ir pjaunantys savęs žalojimo įrankiai) ir, įbauginus darbuotoją, daug greičiau galima pasiekti savo tikslų;
- 3) tai – saviobjektinis indikatorius, nereikalaujantis kito agresijos objekto, už kurį reikėtų atsakyti finansiškai (pvz.: kameros inventorius gadinimas) ar juridiskai (pvz.: žmogžudystė) ir grindžiamas tik savimodifikacija.

Agresija į aplinką ir agresija kito asmens atžvilgiu savo dažnumu beveik lygūs indikatoriai, nes *kitas asmuo* taip pat priklauso subizoliacinei aplinkai, ir vieno indikatorius transformacija į kitą stabdo tik griežtos erdvės ribos (lokalizacija kameromis): jeigu nemanipuliatyvios agresijos į aplinką metu šalia nuteistojo būtų prižiūrėtojas, daugeliu atvejų šis indikatorius transformuotųsi į agresiją kito asmens atžvilgiu. Dauguma indikatorių reiškiasi dienos metu, o tai leidžia daryti išvadą, kad vis dėlto dauguma jų yra manipuliatyvūs: jų raiška vyksta dar nepasibaigus darbo laikui, kai įstaigos administracija gali pastebėti nuteistųjų protestus ir „vykdyti derybas“. Indikatoriai, pasireiškiantys naktį, daugeliu atvejų yra rimtai apgalvoti, t. y. individui nereikšmingi savo baigtimi (parasuicidai, suicidai, agresija kito asmens atžvilgiu). Manyta, kad tarp „nuskriaustųjų“ turėtų būti intensyvesnė indikatorių raiška, nes psichosocialinės krizės dažniausiai pasireiškia būtent jiems. Indikatorių raiška kastose pasiskirsčiusi vienodai. Skirtumas tik tas, kad aukštesnės kastos nuteistieji yra stabilesnės psichikos ir, nepaisant beveik vienodos indikatorių raiškos, sugeba savo krizę „pristabdyti“, o „nuskriaustieji“ dėl savo labilesnės psichikos greičiau pasiduoda psichosocialinės krizės būsenai.

Psichologinio skausmo poveikio krizinei elgsenai duomenys leidžia daryti išvadą, kad nuolat vyraujant kenksmingai aplinkai, persirikiuoja nuteistųjų poreikiai, t. y. normaliai funkcionuojančio nuteistojo poreikiai tampa jam nereikšmingi – visas dėmesys sutelkiamas į nepatenkintus ar neįmanomus patenkinti poreikius, kurie laikomi gyvybiškai svarbiais ir negalėjimas jų patenkinti tampa tolygus negalėjimui gyventi. Kuo anksčiau atblokuojami nuteistųjų poreikių tenkinimo kanalai nuo psichologinio skausmo, tuo efektyviau galima užkardyti letalines išėitis. Vadinasi, norint laiku patenkinti subizoliuotųjų poreikius, būtina taikyti individualią desubizoliaciją, psichiatro, psichologo bei socialinio darbuotojo konsultacijas, atkurti galimybę spręsti santykių bei kitas problemas, skatinti teigiamą motyvaciją. Analizuojant psichologinio skausmo prigimtį, pagrindine pirmine jo priežastimi laikomas psichosocialinis konstruktas *gėda-pažeminimas*, t. y. kumuluotos negalėjimas patenkinti poreikio vengti gėdos ir pažeminimo, o tiriant psichologinio skausmo intensyvumą nustatyta, kad jo tolerancijos riba kur kas dažniau peržengiamas tada, kai nuteistieji subizoliuoti kameroje po vieną.

Psichosocialinių krizių prevencija

Atlikus tyrimą nustatyti šie pagrindiniai subizoliuotų nuteistųjų poreikiai: 1) švelninti fizines subizoliacijos sąlygas; 2) trumpinti subizoliacijos trukmę taikant individualizavimo principą; 3) gerinti nuteistųjų gyvenimo kokybę uždaroje zonoje; 4) atkreipti dėmesį į nuteistųjų psichologinį skausmą.

Psichosocialinių krizių valdymo komanda uždaroje zonoje turi besąlygiškai tarpusavyje bendradarbiauti psichiatrės A. Israel (2001) nustatytais principais:

- 1) nepertraukiama priežiūra (neturi būti jokių pertraukų, nes niekas nežino, kas geriausia tuo momentu psichosocialinės krizės ištiktam nuteistajam, sprendimai turi būti priimami visų galimų komandos narių kartu);
- 2) pagalbos teikėjų kompetencija ir patikimumas (kiekvienas komandos narys – specialistas – turi sąžiningai išsiaiškinti, ką jis gali pasiūlyti);
- 3) atsakomybė bendradarbiaujant (visi komandos nariai, ir specialistai, ir nespecialistai, turi bendradarbiauti ir keistis nuomonėmis);
- 4) darbo visapusiškumas (psichosocialinės krizės ištiktiems nuteistiesiems reikalinga visapusė pagalba – ir emocinė, ir išorinė).

Šio modelio pranašumas – krizė įveikiama nenutrūkstamai: atlikęs bausmę uždaroje zonoje, išėjęs į „zoną“ nuteistasis gali bendrauti su tais pačiais krizių valdymo komandos nariais.

Psichosocialinių krizių prevencija subizoliacijoje vyksta trimis fazėmis: pirmine, antrine ir tretine. Kiekvieną jų sudaro trys pagrindiniai elementai: žinios, praktinė pagalba ir tyrimai.

Pirminėje prevencijoje žinių bazę sudaro tradicinių moralės ir teisės kategorijų keitimas, krizių įveikimo komandos kūrimas ir doktrina, kad socialinė kliento ir personalo sąveika yra bendradarbiavimas. Praktinę pagalbą apima švietimas ir ugdymas, subizoliacinių nuobaudų švelninimo individualizavimo principu taikymas, indikatorių raiškos stebėjimas, negatyviųjų būsenų profilaktika, socialinių problemų sprendimas, terapinių nuteistųjų tarpusavio pagalbos grupių kūrimas, emociniai išklaušymai bei terapiniai interviu. Tyrimų bazę sudaro žinių kaupimas ir sisteminimas, tyrimų intensyvinimas bei doktrina, kad tyrimuose vyrauja psichosocialinis, o ne biomedicininis veiksnys.

Antrinėje prevencijoje žinių bazę sudaro nuostatos „kuo pavojingesnis klientas, tuo griežtesnė bausmė“ atsisakymas ir tai, kad personalas yra padedantysis asmuo. Praktinei pagalbai priskiriami psichologinis konsultavimas, socialinių problemų sprendimas, indikatorių nustatymas, psichologinio skausmo intensyvumo nustatymas, negatyviųjų būsenų gydymas. Tyrimuose pabrėžiamas psichosocialinių krizių valdymo modelių bendradarbiavimas.

Tretinėje prevencijoje žinių bazę sudaro tezę, kad „nusikaltimas – tai socialinė liga, kurią reikia gydyti.“ Klinikinis gydymas čia yra kaip praktinė pagalba, o tyrimuose pabrėžiamas regioninio tyrimų centro įkūrimas.

Į psichosocialinių krizių prevenciją laisvės atėmimo sąlygomis būtina žvelgti per šiuos aspektus: 1) žmogaus teisės; 2) dalyvavimas ir įgalinimas (dalyvauja ir patys nuteistieji); 3) pastovumas ir tęstinumas (nuolatinis daugialypis subizoliacijos modelio tobulinimas); 4) socialinis teisingumas (kontroliuoti, ar nekonfrontuoja uždarnosios zonos vidaus tvarkos taisyklės su humanizmo, socioekonominiais ir kitais principais); 5) socialinė ekologija (užtikrinti, kad uždarnosios zonos kameros būtų atviromis sistemomis su pralaidžiais energijos kaitos kanalais ir netaptų vienpusio judėjimo struktūromis: socialinio vakuumo (ištuštėjimo ir energijos negavimo) ar socialinio „šiukšlyno“ (perpildymo ir energijos netekėjimo)); 6) švietimas ir ugdymas (išskirti specialųjį švietimo lygmenį rizikos grupių atstovams, kuriems reikalingas individualus švietimo modelis); 7) pažangiausias požiūris (į laisvės atėmimą būtina žvelgti kaip į jau pasireiškiančią socialinę riziką asmeniui, o į nusikaltimą – kaip į socialinę ligą); 8) investavimas į žmones¹.

Išvados

Atliktas tyrimas leidžia daryti šias teorines ir praktines išvadas:

- 1) *kuo anksčiau nustatomi subizoliuotų nuteistųjų psichosocialinių krizių indikatoriai, tuo efektyviau galima valdyti krizinę elgseną.*

Veikiant kenksmingiems subizoliacinės aplinkos veiksniams, netenkinami nuteistųjų poreikiai, todėl psichosocialinių krizių indikatoriai ima reikštis vizualiai, psichologinis skausmas intensyvėja, tapdamas pagrindiniu poreikių tenkinimo kanalų blokatoriumi ir agentu, turinčiu įtakos krizinei elgsenai.

¹ JAV profesorius T. W. Schultzas (1998) atmeta plačiai paplitusį, bet klaidingą požiūrį, kad neišvengiami žmogaus tobulėjimo suvaržymai yra erdvės, energijos ir kitų fizinių išteklių stoka, ir atskleidžia, kad žmonių įgyjami sugebėjimai – jų išsilavinimas, patirtis, įgūdžiai, sveikata – svarbiausi siekiant ekonominės pažangos. Šią koncepciją būtina taikyti dirbant su nuteistaisiais.

Nepatenkinti poreikiai kumuliuojasi, kol peržengiama psichologinio skausmo tolerancijos riba ir nuteistasis pasirenka savižudybę.

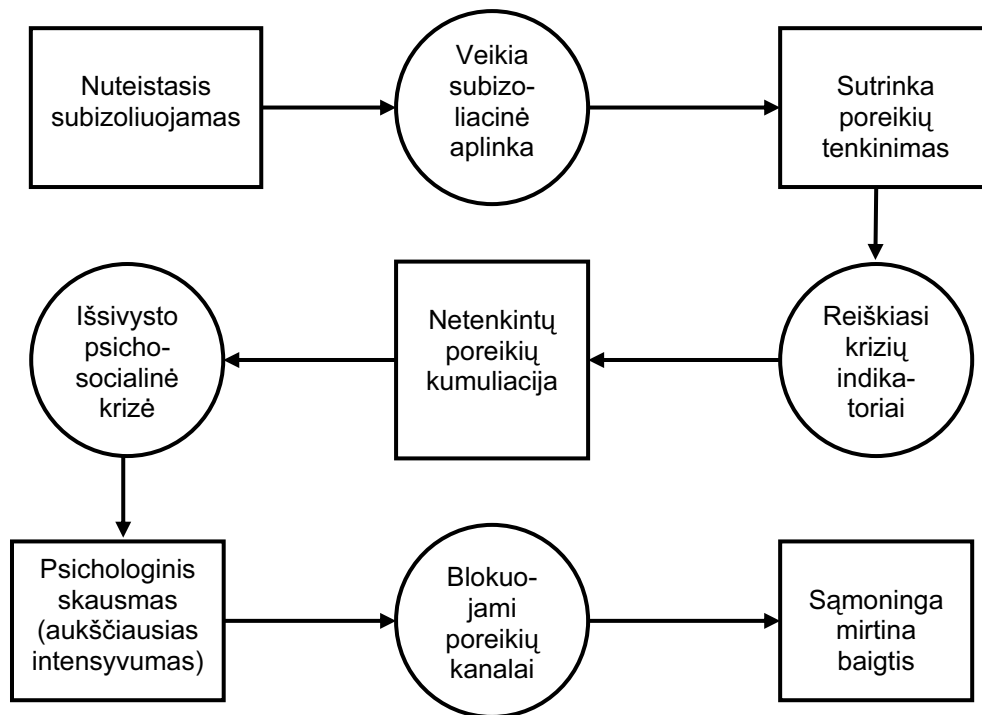
2) sudarius sąlygas išvengti gėdos ir pažeminimo, subizoliuotų nuteistųjų poreikiai tampa darnūs ir teigiamai hierarchiški.

Vyraujant nuolatinei kenksmingai subizoliacinei aplinkai, persirikiuoja nuteistųjų poreikiai: visas dėmesys sutelkiamas į nepatenkintus arba neįmanomus patenkinti poreikius, kurie laikomi gyvybiškai svarbiais ir negalėjimas jų patenkinti tampa tolygus negalėjimui gyventi. Esminis poreikis, lemiantis pasirinkimą „gyventi ar ne“ (aukščiausias psichologinio skausmo intensyvumas) – išvengti gėdos ir pažeminimo.

3) subizoliuotų nuteistųjų poreikių tenkinimas laiduoja jų psichosocialinę sveikatą.

Psichologinis skausmas intensyvėja kumuliuojantis nepatenkintiems subizoliuotų nuteistųjų poreikiams.

Apibendrinus atlikto tyrimo rezultatus, nustatytas psichosocialinių krizių subizoliacijoje mechanizmas (žr. 2 pav.).

2 pav. Psichosocialinių krizių mechanizmas

Psichologinis skausmas neturi griežto apibrėžtumo: jis yra polimorfis polichroninis psichosocialinis elementas, t. y. tuo pačiu laiku gali reikštis keliomis savybėmis, keliais vaidmenimis ir keliomis kryptimis.

Visapusiško psichosocialinių krizių prevencijos modelio, kurį būtų galima taikyti laisvės atėmimo sąlygomis, nėra. Norint efektyviai valdyti nuteistųjų krizinę elgseną, be straipsnyje minėtos metodikos, būtina tęsti laisvės atėmimo įstaigų subkultūros ribų anihiliavimą: laipsniškai išgyvendinti kastas, dekriminalizuoti narkotikus, vykdyti smurto bei homoseksualios prievartos prevenciją, taikyti asocialaus elgesio profilaktiką ir kitus psichosocialinės sveikatos veiksnius.

LITERATŪRA

1. **Durkheim E.** Savižudybė. Sociologinis etiudas. – Vilnius: Pradai, 2002.
2. **Giddens A.** Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje. – Vilnius: Pradai, 2000.
3. **Gilligan J.** Smurto prevencija. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
4. **Goffman E.** Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. – New York: Doubleday & Company, 1961.

5. **Israel A.** Stationär-ambulante Vernetzung – Übergänge statt Abbrüche // Giernalczyk, Thomas und Freytag, Regula (Hrsg.): Qualitätsmanagement von Krisenintervention und Suizidprävention. – Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998; op. cit.: Gailienė D. Savižudybių prevencijos idėjos. – Vilnius: Tyto alba, 2001.
6. **Kardelis K.** Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Judex, 2002.
7. **King D. R., Wincup E.** Doing research on crime and justice. – Oxford: Oxford University Press, 2000.
8. **Sakalauskas V.** Duomenų analizė su STATISTICA. – Vilnius: Margi raštai, 2003.
9. **Schultz T. W.** Investavimas į žmones. Gyventojų kokybės ekonomika. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
10. **Shneidman E. S.** Savižudžio sąmonė. – Vilnius: Via recta, 2002.

PREVENTION OF PSYCHOSOCIAL CRISES ON IMPRISONMENT FOOTING

Darius Avizienis

Social Work Services of Glasgow City Council, United Kingdom

Summary

Based on theoretical basis of modernism, this research aims to explore the influence of institutionalized subisolation of convicts in enclosed zones of penitentiaries.

The research attempted to explore indicators of psychosocial crises of subisolated convicts, reveal the influence of psychological pain on the behaviour of crisis-ridden subisolated convicts, and verify the basic blocking force of channels that should satisfy the needs of subisolated convicts, that is, psychological pain. The applied methods included analysis of scientific literature and documents, longitudinal (ten-year) observation, case analysis, interrogation, mathematical statistics, and triangulation. The research was granted permission (Oxford, USA, 2002) to adapt the tanatology professor E.S. Shneidman's suicidologic research, which analyses the influence of psychological pain on the behaviour of crisis-ridden subisolated convicts. Participants of the research: psychosocial crisis-ridden subisolated convicts, and suicidal convicts subisolated in solitary cells. The research results revealed the following: 1) the psychosocial pattern shame-humiliation was identified as a major primary reason for psychological pain; 2) accumulation of unsatisfied needs provokes psychological pain, which, unless need satisfying channels are freed from blocking harmful agents, becomes a blocking agent itself; 3) the hypothesis that it is possible to overcome psychosocial crises by removing psychological pain was substantiated.

Conclusions: 1) the earlier indicators of psychosocial crises of subisolated convicts are identified, the more effective can be controlling of the crisis-ridden behaviour; 2) after introduction of conditions eliminating shame and humiliation, needs of subisolated convicts become harmonious and positively hierarchical; 3) meeting the needs of subisolated convicts leads to psychosocial health.

Keywords: psychosocial crises, subisolation, psychological pain, indicators of psychosocial crises, crisis-ridden behaviour.